

СТЕПАН РАДЧЕНКО: СПРОБА ПСИХОАНАЛІЗУ ТВОРЧОСТІ (РОМАН В.ПІДМОГИЛЬНОГО "МІСТО").

Говорити про асиміляцію філософських ідей З.Фрейда українською літературою так само важко, як і обійти цю тему стороною. Ставлення до постаті австрійського психолога не може бути байдужим: його або хвалять па всі голоси, безапеляційно сприймаючи усі висновки його вчення, або ж нищівно критикують. І ось уже майже століття (перша праця З. Фрейда "Тлумачення снів" вийшла 1900 року) не змовкають дискусії на зразок: "Хто ж такий був Фрейд? Лікар? Учений? Філософ?". Який би варіант відповіді не було обрано, істинним залишається твердження: вплив філософії З. Фрейда на європейських інтелектуалів був колосальний.

Психологічне бачення людини визначило новий поворот у філософському осмисленні буття людини у світі і вплинуло

на безліч західних філософських і психологічних напрямів. Зміна вектора людської проблематики на внутрішній світ індивіда, зосередження уваги дослідників на проблемах, що перебувають за межею свідомості, інтерпретація людського існування з точки зору внутрішньособистісних колізій і конфліктів імпонували багатьом західним філософським школам. Поступово психологія почав претендувати на особливий статус - статус психологічної філософії. Фрейдизм дістав значне поширення і визнання. Згодом М.Фуко назве З.Фрейда "фундатором дискурсивності". Він, стверджує Фуко, має ту особливість, що є не лише автором своїх праць - Фрейд створив щось більше: можливість і засади робити інші відкриття.

Сучасний французький філософ П.Рікер вписує психоаналіз у сучасну культуру як її герменевтику, тобто науку інтерпретації (культура - це текст). "Психоаналіз, - підкреслює П.Рікер, - є сам розвиток культури, оскільки інтерпретація, яку він дає людині, є істотним і безпосереднім внеском у культуру як ціле; завдяки психоаналізу інтерпретація стає моментом інтерпретації культури, інтерпретуючи світ, психоаналіз змінює його"(6; 187).

Українська література, на жаль, не знала такої інтерпретації:"Поки поняття і терміни психоаналізу вживалися в різноманітні інтелектуальні дискурси ХХ століття, в Україні була своя дорога. Без психоаналізу. І без Фрейда"(4;).В усякому разі сліди фрейдівського психоаналізу, важко простежити в сьогодняшній клінічній практиці чи сучасних психологічних студіях, нарисах з історії психології чи літератури. Хоча в Україні була можливість розвинути фрейдівські ідеї і в галузі психології, і як метод осмислення культурних явищ.

Українська література перших двох десятиліть ХХ століття певною мірою засвоювала окремі аспекти теорії З.Фрейда. Наприклад, тему митця. Але, з другого боку, це була суто модерністична настанова. Особистість митця цікавить, приваблює, тема художника пов'язується із темою пошуку джерела того натхнення, пошуком того імпульсу, що веде до твору мистецтва. Так, з одного боку, в літературну критичну думку приходять новий метод психоаналітичний, що твориться в основному психологами, котрі знали твори З.Фрейда і прагнули по- новому осмислити значні постаті в літературі (наприклад, праця С.Балея "З психології творчості Шевченка", - 2; 132). З другого боку, деякі письменники застосовують цей метод у своїх критичних студіях, а також заторкують деякі питання теорії Фрейда у своїх літературних творах. Йдеться про В.Підмогильного (2; 280).

В.Підмогильний у своїй статті "Іван Левицький - Нечуй. (Спроба психоаналізу творчості)" демонструє добру обізнаність із працями австрійського психоаналітика, що з ними він познайомився через французькі та російські переклади. Вдалою чи ні виявилася спроба "психоаналізу творчості"

І.Нечуя- Левицького, але питання, порушене в цьому дослідженні, у творчому доробку Підмогильного не спонтанне й не випадкове: того ж року, коли була вперше опублікована згадана стаття (1927), виходить у світ його роман "Місто". І теоретичні міркування щодо завдань психоаналізу, викладені у статті, були втілені у романі:" ... Психоаналіза в галузі мистецтва, отже й літератури, якраз і має на увазі викрити ті несвідомі джерела, що живлять артиста й дають йому перший імпульс до творчості, визначити походження його хисту, установити, яке несвідоме своє бажання, яку свою несвідому фантазію здійснює артист в образах художнього твору" (2; 281).

З.Фрейд прямо пов'язує тему митця з темою сексуальності. Художній текст, як і будь - який твір мистецтва, за Фрейдом, є результатом спрямування енергії інстинктивного, сексуального чи агресивного імпульсу, який не знаходить свого природного виходу, в загальноприйнятій для соціуму сферу - творчість. Отже, творчість є щасливою реалізацією притлумлених бажань, у тому числі й сексуальних.

У романі "Місто" Підмогильний порушує проблему особистості, ускладнюючи її розв'язання тим, що акцентує на дуалістичності людської природи:"Шість прикмет має людина: трьома подібна вона на тварину, а трьома на янгола..."- читаємо в першому епіграфі до роману. Другий епіграф, взятий з роману А.Франса "Таїс", схиляє нас до думки, що Підмогильному імпонує фрейдівська концепція людини:"Як можна бути вільним, Евкріте, коли маєш тіло?"(5;22). Отже, з традиційної опозиції "розум-тіло" Підмогильний обирає друге. Акцент на тілесності - це акцент на тій таки ж тваринній природі людини, в основі якої лежать інстинкти. За Фрейдом, це інстинкти задоволення, серед яких належне місце відведене сексуальним:"...ці самі сексуальні інстинкти... великою мірою сприяють найвищим культурним, мистецьким і соціальним досягненням людського духу"(9;17).

Таким чином, Підмогильний створює роман, головним героєм якого є митець (хоч рішення стати письменником було у Степана

Радченка випадковим), і бачить свою мету в "психоаналізі творчості письменника" (в даному випадку цей письменник є персонажем роману). Ця суто психоаналітична настанова приваблює Підмогильного, бо "психоаналіза єсть аналіза глибин", болюче викриття всього схованого в темряві джерел людського ества"(2;280). Отже, Підмогильний тут виступає у ролі дослідника й іншими - художніми - засобами здійснює психоаналіз творчості письменника Степана Радченка так, як шляхом критичних суджень він зробив це з постаттю І.Нечуя-Левицького "Іван Левицький-Нечуй. (Спроба психоаналізу творчості)". Письменник Радченко для Підмогильного такий же реальний об'єкт дослідження, як і письменник Нечуй-Левицький. Тому попри різницю жанрів всі підстави вдатися до ідей Підмогильного, викладених в його статті про Нечуя - Левицького, аби повніше збагнути психоаналіз творчості письменника Степана Радченка з роману "Місто".

За Підмогильним, матеріалом психоаналітичних досліджень є не тільки твори письменника, а і його біографія: "Конче треба знати не саму "офіційну" частину його життя, а ф його інтимний побут, різні деталі та дрібнички його вдачі" (2;282). У "нефіційному" житті Степана Радченка Підмогильний значну роль відводить стосункам із жінками, а також "мукам творчості" (сюди ми відносимо і товариські взаємини із поетом Вигорським). Зупинимось на перших, адже саме і є власне джерелом "мук творчості". Хоч Підмогильний і зазначає, що "сексуальність психоаналізу це не сексуальність публічного дому" (2;282), але дорівнятися ангелові можна лише через тіло. Спробуємо переконатися в цьому, звертаючись до епіграфів роману "Місто".

Двоїстість людського ества долається, за Підмогильним, тілом, тілесністю. З одного боку, давні інстинкти схиляють людину до тваринного існування. З другого, є вічний людський потяг перемогти ці інстинкти і піднятися на рівень божественної, "янгольської" природи. У Підмогильного здобути цю перемогу дозволяє тіло, почасти самого героя, Степана Радченка, але більшою мірою тіло

жінки (не виключаючи й душі), точніше, жінок, які, поступово змінюючи одна одну, з "являлися в житті Степана Радченка. Кожна з жінок (Надійка, Мусінька, Зоська, випадкова повія, Рита) - це певний етап творчості героя, це ті "шаблі" на шляху до ангельської суті в людській особистості, символом якої є можливість творити, творчість.

Твори - це вияв фантазії. За Фройдом, така діяльність духу як фантазування є результатом знічених реальністю жадань насолоди: "Я людини під впливом зовнішньої необхідності мало помалу привчається шанувати реальність та дотримуватись принципу реальності" (9;376). При цьому людина зрікається певних об'єктів та цілей. "Але відмова від насолоди людині завжди давалася надто тяжко: вона могла тертіти її, тільки маючи певне відшкодування" (Там же, С.377). Людина вдається до такої психічної діяльності, над якою реальність уже не владна, - фантазії. Фантазія народжується у формі уявлення, "ніби те жадання вже справджене; нема жодного сумніву, фантазія, яка відображує справджене жадання, дає задоволення, хоча людина ясно усвідомлює, що реально цього не відбувається" (Там же, С.377). У фантазуванні людина відчуває себе вільною від тиску реальності, хоча цієї свободи насправді немає. Фройд вважає такий стан межовим: людина стає то твариною, що прагне насолоди, то розважливою істотою.

Коли мистецькі твори є тими ж мріями, чи фантазіями, "снами-серед-білого-дня", а отже, спробою здійснення бажань, коректурою невдоволеної дійсності, то виникає питання: якими є рушійні сили цих фантазій? З. Фройд відповідає: "Рушійні бажання - різні, залежно від статі, характеру та обставин життя особи, що фантазує" (1; 87). Філософ поділяє їх на дві категорії: "Марнославні бажання, які служать для вивищення особи, або ж еротичні" (1; 87). При цьому зазначає, що перші (бажання слави, честі, влади, багатства) притаманні більше чоловікам, у жінки ж домінують лише еротичні бажання. Але ці категорії бажань не можна розвести на протилежні полюси, навпаки, еротичні бажання щільно переплетені з марнославними, і навпаки:

"Подібно до того, як на багатьох іконах вівтаря в одному куті видніється зображення засновника, у марнославних фантазіях ми можемо десь у закутку виявити певну даму, заради якої наш фантазер і здійснює свої геройські вчинки, до ніг якої кладе усі свої здобутки"(1;87).

Так людина, за Фройдом, тікає від реальності через фантазії (митець - через мистецтво). Але є і зворотній шлях: від фантазії до реальності, і знову-таки - через мистецтво. Митець, на відміну від немитця, може опрацювати свої сни наяву так, щоб вони втратили все особисте і зробилися цікавими для інших. Решта людей не помічає у фантазіях митця його неусвідомлених мрій і насолоджується цими фантастичними уявленнями. Це "викликає їхню вдячність та захоплення, і завдяки своїм фантазіям (митець. - Щ.Л.) досягає того, чого попервах досягав тільки у фантазіях: честі, влади й жіночого кохагшя"(9;381).

Звернімося тепер до творчості Степана Радченка. М. Тарнавський визначає його творчий шлях як шлях від деперсоналізації людей у його творах (перше оповідання Радченка було про бритву) до найвищого рівня розуміння людської психіки - написання Радченком роману про людей. Це фінальна сцена у романі "Місто": "Тоді, в тиші лампи над столом, писав свою повість про людей" (5;262). Думка дослідника Тарнавського щодо еволюції творчості Радченка така: "Степан навчився дивитися на людину як на індивідуальність"(7;62). Отже, за Тарнавським, у творчості Радченка, як і в його житті, в опозиції "розум - тіло / дух - тіло" перевагу має перша частина опозиції. Звідси проблема ангельського і тваринного вирішується на користь першого. Ось як пише про це М. Тарнавський: " У більшій частині роману Степаном керують інтелектуальні напрямні.

Його бажання здобути освіту, зацікавлення суспільними проблемами і відданність літературі засвідчують, що у нього переважають "ангельські" прикмети. Але тварина у ньому також не спить - вона пробуджується у вибухах, мнимо безвольних, сексуальної енергії. Та вони лише здаються безвольні... А загалом Степанова сексуальність є зовсім відкрита і свідомо" (7;62).

Виникає суперечність між Підмогильним - письменником і Підмогильним - дослідником творчості Степана Радченка: у ролі письменника Підмогильний у фіналі твору є прихильником "ангельської" суті людини, але як дослідник - "тваринної" (згадаймо наші міркування про другий епіграф до роману "Місто").

Коли припустити, що, працюючи над романом "Місто", Підмогильний виступив як послідовний фрейдист, то вважатимемо, що у природі людській він виділяв тілесність. Аналіз рецепції фрейдівської теорії наштовхує нас саме на цю думку. З точки зору Фрейда, людина керується ірраціональним, інстинктами, що майже не контролюються і належать до сфери підсвідомого. Кредо Фрейда - де було Id, там буде Ego - виражає його оптимізм стосовно того, що розум зможе приручити примітивні та ірраціональні імпульси. Але аналіз праць Фрейда веде до висновку, що ідея мислячої людини, яка контролює перебіг свого життя, не більше, ніж міф. (Див. 10, С 134).

Коли ж переважає думка Підмогильного - письменника, і більшої ваги набуває ідея "янгельської" природи людини, то маємо справу з переосмисленням філософських ідей З.Фрейда українським письменником В. Підмогильним наприкінці 20-х років ХХ століття.

Примітки

1. Антологія світової літературно - критичної думки ХХ ст. / За ред. Зубрицької М. - Львів, 1996.
2. История психоанализа в Украине. - Харьков, 1996.
3. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі. - К., 1993.
4. Павличко С. Сто років без Фрейда // Критика. -1998. - 9(11).
5. Підмогильний В. Місто. - К., 1993.

6. *Рикер П.* Конфликт интерпретаций. Очерки о герменевтике. - М, 1995.
7. *Таршевський М.* "Невтомний гонець в майбутнє" // Слово і час. -1991. - 5.
8. *Фрейд З.* Введение в психоанализ. - Минск., 1996.
9. *Фрейд З.* Вступ до психоаналізу. - К., 1998
10. *Хьелл Л., Зиглер Д.* Теории личности. - СПб, 1999.

Summary

The main topic of the article is V.Pidmohilny's novel "Misto". Finally, the author came to a conclusion that Freud's discurs takes place in Ukrainian literature of the late 20-th of the XX-th century.